

НЕНАД ЛЈУБИНКОВИЋ

КАКО НАСТАЈЕ ЕПСКА ЛЕГЕНДА

Разговор водили Бранко Златковић и Александра Новаков

Ненад Љубинковић (1940) је научни саветник и редовни професор београдског Универзитета уметности. Дипломирао је, магистрирао и докторирао на Филолошком факултету у Београду. Објавио је следеће монографије: *Усмена књижевност југословенских народа*, Београд 1978, Сеул 1995; *Пјеванија црногорска и херцеговачка Симе Милутиновића Сарајлије*, Београд 2000; *Трагања и одговори – студије из књижевности и фолклора (I)*, Београд 2010; *Први српски усџанак – од историје до „народне историје” и њене усмене митизације* (у коауторству са Мирјаном Дрндарски), Београд–Орашац 2012; *Наци далеки ђреци*, Београд 2014; *Од Косовске бишке до косовске леџенде*, Нови Сад 2018. Аутор је преко 400 расправа, студија, чланака и критика, као и неколико антологија усменог народног стваралаштва. Добитник је више награда и признања.

Новоформирани Косовскометохијски одбор Матице српске као своје прво издање објавио је књигу *Од Косовске бишке до косовске леџенде* Ненада Љубинковића. Ово дело наишло је на велико интересовање публике, како на Сајму књига у Београду 2018, тако и пре и после представљања књиге у Матици српској. Књига је повод за разговор са аутором Ненадом Љубинковићем.

Бранко Златковић, Александра Новаков: *У „Белеци о насџанку књиџе” наводише да је књиџа најисана 1989, збоџ чеџа је до данас нисше објавили?*

Ненад Љубинковић: Књига јесте написана 1989, и по договору издавач је ваљало да буде КИЗ „Култура” (власник Аца Јовановић). Током јуна-јула те године, издавач је објављивао огласе за књигу

и позивао на претплату. Међутим, у септембру исте године запао је у озбиљне проблеме, јер је каснио превод трећег тома мемоара генерала Жукова. Будући да прва два наштампана тома није могао да пусти у продају без трећег, запао је у финансијску кризу. Поштујући центлменски споразум, нисам хтео тада да тражим другог издавача. Наступиле су потом ружне и зле године. Сматрао сам да не треба да дозволим да моја књига буде на било који начин употребљена и злоупотребљена, што се у тим временима догађало пречесто. Како је та књига за мене бар била разрешена и завршена, окренуо сам се другим проблемима. Захваљујући предавањима из фолклорологије на Музичкој академији или, како они воле да кажу, на Факултету музичке уметности, посветио сам се потпуно српској и балканској етномитологији. Књига о Косовској битки и легенди гурнута је у страну, а ружне године су и даље трајале. Битне промене дуго нисам осетио. Поштено речено, битније промене нисам ни касније осетио. Оснивањем Косовскометохијског одбора при Матици српској, која је у релативно блиској и ближој прошлости много значила неким ранијим члановима породице којој припадам, одлучио сам (захваљујући и једном драгом пријатељу) да рукопис књиге понудим Матици. Изузетно сам захвалан што је Матица српска показала разумевање.

Шта сте желели да искажете својом књигом?

Покушао сам да покажем на једном веома илустративном примеру како заправо настаје епска легенда. Моје колеге које се баве оним што називају народна књижевност, а што ја у једном ширем контексту подводим под појам фолклорологија, верују како епска легенда настаје директно надахнута одређеним историјским догађајем. Историјски догађај јесте повод, али епска легенда происходи из политичких потреба. Жао ми је, али мислим да Ален Дандес, један од твораца теорије о тзв. лажном фолклору (*fakelore*) није схватио бит *fakelore*-а. Размишљао је о фалсификатима, о тзв. кривотворењима. Није разумео како политички и слични разлози утичу на творење нечега намењеног народу, исказано чак једнаким народским језиком, што заправо није народно, али народ треба да прихвати, да усвоји као своје. Такав поступак се препознаје данас у медијима широм света. А дакако и у нашим. Смишљеном пропагандом „учиш” народ шта треба да мисли. То се може чинити ружно и препознатљиво, као што је у нас некад чинио Филип Грабовац, или са искреним уверењем у ваљаност властитог чина, како је то чинио својевремено на истим просторима Андрија Качић Миошић. Искреност и спонтаност његовог кривотворења преварила је, на

пример, и znalца narodnih usmenih tvorbi kakav je bio Vuk Karadžić. Pokušao sam, dakle, da pokazem od čega zapravo почиње kosovska legenda. Kratke, šture, neodređene vesti. Očigledno da ni učesnicima bitke, ni posmatračima sa strane, nije bilo jasno šta se zapravo zbililo. Potom na scenu stupaju politička razmišljanja, premišljanja i promišljanja. Suokoblene strane domišljaju se kako da na najbolji način iskoriste ono što se zbililo. Srpska strana po meni jeste dobila bitku, ostali su na bojnom polju, Turci su ga u hitni napustili. Bitka za Srbe jeste bila dobijena, ali u isto vreme i na istom poprištu izgubljen je rat. Rеч je o Pirovoj pobedi, a posle završene bitke, preskupo plaćene pobeде, ukazuju se u okruženju lešinari, koji žele po svaku cenu da iskoriste tuđu nevolju. Na srpske zemlje pretenzije iskazuju i Mađari i kralj Tvrtko. Srpska strana, Lazareva udoviца и srpska црква, odlučili su da прикажу Kosovsku bitku na начин који опомиње у целини, а и у детаљима, на страдање Христово ради искупљења свих до тада причињених грехова, а једновремено наглашава прастаро уверење о нужности уградње људске жртве у темеље будућег новог здања. Турска страна је имала сличан начин размишљања и они сматрају како је Мурат себе свесно жртвовао и као шехит себе уградио у темеље настајуће Отоманске империје. Потом су се и „историјска прича” о битки и косовска легенда допуњавале и богатиле учешћем обеју сукобљених страна. Косовској битки из 1389. и косовској легенди, која се на њој заснивала, придодавани су сукоби који су се одигравали током деценија које су следиле. У том смислу посебно су значајни: опсада великог рударског и трговачког центра – Новог Брда и борбе око њега и, дакако, Други косовски бој 1448. године.

Чини се да сви желели да исправити или објасниће неке историјске заблуде или грешке историчара.

Тачно је. Пре свега, желео сам да колеге историчаре подсетим на чињеницу коју они иначе знају боље од мене. Кнез Лазар није био кралј Србије, ни самодржац, како често наводе. Године 1377. у манастиру Милешеви, над моштима Светога Саве, босански кралј Твртко Први крунисан је у присуству кнеза Лазара, дакле и уз његову сагласност за кралја и Србије. То даље значи да у Косовској битки нису погинула два владара, већ само један – султан Мурат, али јесу два генерала: главнокомандујући хришћанске војске кнез Лазар, и заповедник анадолских трупа, други Муратов син, Јакуб Челебија. Твртко није учествовао у борби, већ је његове помоћне

трупe предводио војвода Влатко Вуковић, који је годину дана раније до ногу потукао турску војску код Билеће.

Потом сам желео да докажем како Милош Кобиловић или Кобилић јесте историјска личност, да укажем где је било његово пребивалиште, његов град-тврђава (изнад манастира Милешеве). Напокон, настојао сам да објасним како стоји чињенично стање са тзв. издајом Вука Бранковића, као и са наводном издајом његовога сина, деспота Ђурђа у Другом косовском боју. Вук Бранковић није издао кнеза Лазара, јер се Косовска битка одиграла на просторима Вукове државе, па би издавао самог себе. А истина јесте да није следио политику своје таште, Лазареве удовице Милице. У том смислу јесте био издајник, али издајник који је наставио борбу против Турака. Његов син, деспот Ђурађ, није учествовао у Другом косовском боју, јер је поштовао десетогодишње примирје које су хришћани склопили са Турцима. О намераваној војни на Мурата Другог није обавестио турскога султана, већ свога зета, мужа своје кћери, султаније Маре. Из Другог косовског боја поприлично срамно побегао је војсковођа Јанко Хуњади, остављајући део војске да буде масакриран.

Желео сам и да објасним битне разлоге оног што се у историографији назива *propaganda fide*: реч је о смишљеној акцији покатоличавања православног живља насељеног у деловима Аустријске царевине који су се граничили са Отоманском империјом. Акција је организовано почела крајем шеснаестог, а веома видљиво почетком седамнаестог века. За разлику од колега историчара који имају само речи патриотске хвале за деловање великог везира Мехмед-паше Соколовића и који у националној еуфорији доживљавају његову обнову Пећке патријаршије и именовање блиског рођака Макарија за патријарха – нисам склон таквом увиду у збивања. Мислим, наиме, да је Мехмед-паша Соколовић обновио врло смишљено, уз наглашену сагласност султана Сулејмана Величанственог, Пећку патријаршију, имајући на уму султанове амбиције продора на исток, према Бечу. Аустријска царевина је до тада свесно насељавала избеглице из православних области Србије, Босне и Херцеговине на граничном ободу према Отоманској империји, верујући, природно, како ће избеглице бити поуздан заштитни, одбрамбени бедем. Обнова српске самосталне цркве у оквиру Отоманског царства у перспективи је могла, са знатном вероватноћом, да промени расположење нових граничара, да поуздани бедем постане у неком тренутку (макар делимично) „пета колона”. Тада започиње дуга смишљена католичка акција да се Срби прогласе издајницима, да се њихове челне вође обележе као такве, да им се да на знање како су вечити издајници праве (католичке!) хришћанске вере.

Тога греха морају увек бити свесни, морају га окајавати, али га никад не могу докајати. Појава самозваног деспота Ђорђа Бранковића који је желео да на турским просторима обнови особену српску државу, прво је одговарала бечком двору, који му је чак признао како је законити наследник владарске породице Бранковић. Међутим, после несрећне Велике сеобе Срба политичка ситуација се из основа мења. Амбиције Ђорђа Бранковића, не могу да се остваре у оквиру Турске империје, али теоријски могу да се реализују на простору Аустријског царства, захваљујући великом броју новодосељених Срба. То се није смело допустити ни у зачетку. Нисуђени деспот је ухапшен, затворен прво у Кладову, а потом је у заточеништву и умро.

Пицееџе и да косовска леџенда не само да није била јединсџивена, већ како их је било и вицее различџиџих.

На томе и инсистирам. Наш проблем је што заслугом или, другачије, одговорношћу Вука Карацића, под косовском легендом подразумевамо оно што садрже народне песме о Косовскоме боју из његове друге књиге *Срџпских народних џјесам* бечког издања. Проблем је у томе што је реч о религиозној варијанти косовске легенде у чијој је жижи кнез Лазар, његово копирање Исуса Христа, опредељивање за царство небеско итд. То јесте верзија косовске легенде коју је стварала српска црква непосредно након Лазареве погибије, а у жељи да помогне кућу Лазаревића у настојањима да задрже Лазареве земље. У том контексту, уз здрушну помоћ Лазареве удовице, настојала је и да Лазара прогласи за свеца. Вук је песме делом добио од Лукијана Мушицког, делом их је и сам записао. Записи, осим песме „Смрт мајке Југовића” (записане у Славонији), потичу из Срема. Забележене су у околини, тачније у порти тзв. сремске Раванице, односно Врдника, где су се након Велике сеобе коначно похраниле Лазареве мошти. Песме је црква неговала, црква штитила. У томе се ишло чак толико далеко да следе певачице и певачи нису мењали ни текст чије значење нису разумели. Вук је узалуд тражио од Мушицког и од свештеника, који је неке песме записао, објашњење: шта значи *коласџија аздија*, шта *бурма џозлаћена* итд. У црквеној порти, на светој земљи, интервенције у тексту нису биле дозвољене. Религиозна верзија косовске легенде живела је раније, свакако, у србијанској Раваници, вероватно и у Миличиној задужбини Љубостињи, а логично је очекивати да су поштоване и неговане и у другим задужбинама династичке куће Лазаревић. Међутим, поред ове, нама најпознатије, чак и једине познате косовске легенде, постоји и опречна, која у жижи

има Милоша Кобилића, његов завет и убиство султана. Треба истаћи да у хришћанским оквирима постоје две верзије – источна (православна) и западна. Поред њих постоји и локална, тзв. месна верзија, везана за само Косово и његове топониме. Ни исламска верзија косовске легенде није јединствена. Значајно су сучељене званична турска дворска верзија и писање персијских хроничара и песника. Потоњи, на пример, оптужују Бајазита за двоструко убиство – оца и брата. Заговарајући постојање више различитих легенди о Косовском боју, које се повремено спајају, посебно сам указао на проблем тзв. неисторијских Југовића. Нагласио сам како они припадају, по мени, изгубљеном новобрдском циклусу. У настојању да то докажем, писао сам како су Југовићи били новобрдска истакнута властела: Богдан Југо и Војин Југо (Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића), а да је Милица, између осталих, имала и титулу *contessa di Monta Nuovo* – господарица Новог Брда. Напомињем, мада то са косовском легендом није у директној вези, како је Ново Брдо од Турака херојски бранио војвода Пријезда. Народна песма ће његово име касније везати за херојску одбрану Сталаћа.

Широј јавности мало је познато да сте Ви унук Владимира, али и Светозара Ђоровића, као и да Вам је Јован Скерлић деда-ујак. Колико је то евентуално утицало на Ваџи ђолемичан ђон, који се сјомине међу колегама када се ђовори о Вама и о Ваџим радовима?

Сигурно је реч о темпераменту, мада има и других разлога. Наиме, током студија био сам сваке године, четвртог априла, прозиван или именован, како хоћете, као „унуче крвавог ректора”. На семинарима сам бивао питан шта мислим о Скерлићевим оценама Дисове поезије или прозе Исидоре Секулић. На другом делу дипломског испита, између осталих, професор Велибор Глигорић ми је поставио питање управо о Скерлићевој оцени Дисове поезије. Реаговао сам у складу са своје тадашње двадесет две године и хроничним гневом. Одговорио сам како је Дисова поезија и те како уздрмала онога Скерлића који је имао слуха за Борину *Кошћану* и да му је било потребно готово двадесет штампаних страница да се са њом обрачуна, а како је Глигорија Сокољанина [иначе, оца Велибора Глигорића – прим. Б. З. и А. Н.] и његову прозу ликвидирао на страни и по. Тада сам од професора добио један од животних шамара који ћу увек памтити – добио сам десет. И данас поцрвеним када се тога сетим.

Многи професори су ми често замерали како не поштујем довољно ауторитете. Када ми је то једном оштро замерено, одго-

ворио сам како сам одмалена учен да ауторитет не постоји сам по себи, већ се доказује поступцима и смисленим речима. Као дете имао сам част да ме на колону цупкају Богдан Поповић и Тихомир Ђорђевић (то су ми други причали, ја не памтим), али се добро сећам Ивана Ђаје, кога сам чупкао за браду, Милутина Миланковића, Исидоре Секулић итд. Сви они су ми се обраћали без ачења и стрпљиво објашњавали оно што треба да разумем. Научили су ме да ауторитет није утврђен ни титулом, ни годинама, ни чаршијским угледом, већ он јесте, или пак није – конкретна личност.

Када се осврнем уназад, мислим да сам у млађим годинама био превише гневан и искључив. Некада са видним разлогом, а често и без њега. Због тога сам имао прилично невоља. Памтим два своја приказа, или две критике, због којих сам имао проблема деценијама. Године 1968. написао сам приказ на анкету коју је спровео уређивачки одбор за издавање Вукових сабраних дела. Знам да ми то није било потребно, али текст бих потписао и данас. То ме је сукобило са добрим делом катедре на којој сам дипломирао. Други текст је написан поводом *Српског митолошког речника*. Критика је имала провокативан, убилачки наслов „Ни српски, ни митолошки, ни речник”. Мирне савести потписао бих га и данас, али због њега сам се смртно замерио многим колегама етнологима. Нисам се одмах опаметио. Наставио сам да систематски пишем приказе и критике у *Књижевној историји*, а готово две деценије потом и у *Расковнику*, што систематски нико од мојих колега није радио. Прекинуо сам када ми је речено да хвалим пријатеље, а дискредитујем неједномишљенике. Иронија је у томе што је то изречено поводом моје критике одличне књиге човека који ме је петнаестак година раније на дуплој страници часописа *Одјек*, на тзв. чаршаву, жестоко напао због моје критике књиге његове (и моје) колегинице. Средина деведесетих година била је очигледно погрешан политички тренутак за позитивну критику. Није ми жао. И поред „накнадне памети” учинио бих то поново.

Смајтра се да нисте превише наклоњени професорима, иако сите од 1970. ња све до одласка у пензију били врло активни и у тој професији.

Потпуно тачно. Често, када сам испровоциран, истичем како наставнике и професоре (са ретким, уистину часним изузецима) нисам волео као ђак, касније их нисам волео ни као студент (мада је и тада постојао „тата Видо” Латковић, Рашко Димитријевић, Никола Банашевић...). Када сам стао с друге стране катедре, постао сам потпуно свестан због чега нисам ни у једном узрасту волео

наставнике, односно професоре. Разлог је крајње једноставан. У већини случајева они не поштују младе људе (јер то више нису и неће бити), злоупотребљавају положај како би доказали властиту претпостављену надмоћ. Основно је да те упозоре: како сам ја то рекао! Понови као папагај, научи да немаш мишљење, да немаш став. Надавао сам се десетки студентима (мислим и на девојке и на младиће) који су имали властито мишљење, супротно мом. Након убележавања оцене и давања индекса студенту у руке, молио сам да остане још неколико минута да му објасним у чему мислим да греши или о чему ваља да поведе рачуна. По правилу је након разговора следило питање: ако сам у свему том погрешно/погрешила, како десет? Одговор мој био је увек исти: чињенице се могу научити, али је тешко оспособити некога да мисли својом главом, а годинама је слушао професорско „како сам ја то рекао“.